Staatsch recht en volksch rechtsbewustzijn

Een in de rechtsbeginselen van den liberaal-democratischen Staat geschoold en gevormd jurist, die zich aan de studie zet van een product der wetgeving van de moderne volksgemeenschap, zal aldra het gevoel krijgen, dat hij zich op een hem “vreemd” terrein bevindt. Mocht hij dit al willen toeschrijven aan het betrokken onderwerp, dan zal hij echter bespeuren, dat het hem bij de bestudeering van andere onderwerpen niet anders vergaat. Of hij zich nu verdiept in modern boerenrecht of arbeidsrecht, eigendomsrecht dan wel procesrecht, om maar niet te spreken van de wetten, die bloed en ras beschermen, steeds weer zal hij gewaar worden, dat hij staat tegenover een materie, die zich met behulp van het gebruikelijke juridische denkinstrumentarium hoogstens laat verklaren, doch niet begrijpen. Zelfs begrijpen is echter nog niet voldoende, want waarlijk levend recht moet innerlijk als zoodanig worden beleefd, d.w.z. men moet het recht beseffen als de levende uitdrukking van het bloedgebonden rechtsbewustzijn der volksgemeenschap.

Deze band tusschen recht en wat men kan noemen volksch rechtsbewustzijn bestond in de liberaal-democratische maatschappij niet of althans nagenoeg niet meer. De oorzaken van dit verschijnsel waren vele.

De liberale wereldbeschouwing leidde ertoe de natuurlijke geestelijke structuur, die een volk aan zijn raszuiver bloed en in den loop der geschiedenis ook aan den bodem zijner levensruimte ontleent, te vervlakken en op den achtergrond te dringen.

Geheel verdwijnen konden de uit die structuur voortvloeiende eigenschappen echter niet; zij bleven, zij het dikwijls slechts in-het onderbewustzijn van het volk, bestaan en deden zoo haar invloed ook op het rechtsbewustzijn gelden. Dat uitte zich dan daarin, dat het volk van nature geneigd bleef, doorgaans onbewust, bij het uitspreken van een onbevangen, primitief rechtsoordeel gevolg te geven aan den innerlijken drang, waarmede deze natuurlijke aanleg aan het rechtsgevoel den weg wijst. Daartegenover stond het positieve recht van den liberaaldemocratischen Staat, een recht, dat, evenals zijn drager de Staat, vervreemdde van de natuurlijke waarden der volksgemeenschap.

Het recht ontwikkelde zich niet als orgaan van die volksgemeenschap, doch maakte zich steeds meer los uit dat organisch verband. Het ontwikkelde zich zelfstandig volgens eigen door den Staat gestelde beginselen en niet op principes, ontleend aan het wezen der volksche gemeenschap.

Zoo moest er dus een kloof ontstaan tusschen het autonome “volksvreemde” recht eenerzijds en het verwaarloosde volksche rechtsbewustzijn anderzijds. Het volk miste het vermogen om dit verstandelijke, denktechnisch ingewikkelde recht te vatten, het recht daarentegen verloor zijn vormende kracht op het rechtsbewustzijn, afgesneden als het was van zijn natuurlijke bron. Aldus nam de verwijdering steeds toe.

Tusschen recht en rechtsbewustzijn behoort echter een stimuleerende wisselwerking te bestaan en wel in dien zin, dat eenerzijds het recht, wortelend in de volksgemeenschap, daaruit zijn levenskracht blijft trekken, terwijl het anderzijds juist als levend recht vormende kracht moet uitoefenen op het rechtsbewustzijn der gemeenschap, die zich daardoor van dat recht als zijnde het rechte bewust wordt. Zoo wordt de band over en weer steeds nauwer aangehaald, zoodat er een innig contact blijft bestaan, waarborg tegen een gekunstelde rechtsvorming, welker producten, hoewel technisch wellicht zeer vernuftig, niettemin buiten

de sfeer van het rechtsbewustzijn der gemeenschap liggen, omdat zij in wezen geen gemeenschaps-recht vormen.

Aldus was het grootendeels gesteld met het recht der liberale democratie. Want dat vond niet in de eerste plaats zijn grondslagen in de gemeenschap als zoodanig, doch zocht deze evenals de geheele wereldbeschouwing, waarvan het een exponent was, vóór alles in het individu.

Individualisme, materialisme, rationalisme, dat zijn de eigenlijke grondslagen van het recht, dat in onze moderne literatuur kortheidshalve wel wordt aangeduid als het “staatsche” recht, d.w.z. het recht, gesteld en gegeven door den Staat aan zijn onderdanen, zulks in tegenstelling tot het volksche recht, dat is gegroeid uit den schoot der volksgemeenschap zelf.

Deze drie grondslagen zijn kenmerkend, niet alleen voor het staatsche recht, doch voor de geheele structuur van den liberaal-democratischen Staat. Men treft hen overal aan, doorgaans broederlijk vereend. Het loont de moeite ten bate van een goed inzicht enkele voorbeelden te analyseeren en aan de “moderne” opvattingen te toetsen.

Het individualisme stelt den persoon in het middelpunt.

Niet echter den persoon als mensch, d.w.z. als een door de natuur bepaald wezen, doch als een juridische abstractie, samengesteld uit een aantal voor elk individu in beginsel gelijke rechten. Een wel zeer schrale conceptie van Gods evenbeeld! Dit is de zuiver rationalistische fictie der individueele gelijkheid, die later in den Volkenbond, theoretisch althans, zonder aarzelen op geheele naties werd toegepast. Beschouwt men den aard van deze individueele rechten en de wijze waarop zij zijn uitgewerkt, dan ziet men, dat het materialistisch element hier verre overheerscht. Het juridische individu wordt vóór alles gezien in zijn economische werkzaamheid. Zijn rechten b.v. als eigenaar en bezitter zijn uitvoerig geregeld en nauwgezet beschermd. Datzelfde recht liet dan ook — overigens volkomen consequent — toe, dat de menschelijke arbeid door het economisch leven tot niet meer dan een handelsobject werd verlaagd.

Was het recht op materieel gebied positief regelend, op geestelijk terrein zag men juist het tegendeel. Maar de individueele geestelijke vrijheid werd toch gewaarborgd, zal men tegenwerpen. Liet het liberalisme zich daar juist niet op voorstaan?

Inderdaad waren de geestelijke vrijheden in het recht vastgelegd, echter geschiedde dat op een zuiver negatieve wijze, want de garantie der individueele geestelijke vrijheid beteekende niet anders dan dat de staatswerkzaamheid deze sfeer niet mocht betreden. Voor en door den Staat werden alle geestelijke stroomingen ipso jure gelijk verklaard, groen of rijp, ziek of gezond, onoprecht of eerlijk, vreemd of volksch, het maakte alles geen verschil uit. Hij stond daartegenover als een levenloos ding in steenkoude neutraliteit, als een openbare vergaderzaal, die vandaag door deze, morgen door gene politieke partij kan worden gehuurd. Het is een typisch voorbeeld van een zuiver rationalistische rechtsconstructie. Dat men met een dergelijk maaksel in de praktijk niet uitkwam, werd men zich pas bewust, toen er geestelijke stroomingen ontstonden, welke de politieke staatsfiguur, die in deze levenlooze rechtsconstructie zijn grondslag vond, n.l. de parlementaire democratie, in haar bestaan bedreigden. Voordien had men vrede met het geestelijk laisser faire, hetgeen niet zoo voor de hand liggend is als velen gewend waren te gelooven. Want is het juist, dat het recht moet wortelen in de volksgemeenschap — en dat zal zelfs de meest verstokte parlementariër niet durven loochenen, ook al kent hij hier slechts het begrip “maatschappij” — dan is het toch

niet te verdedigen, dat de geestelijke waarden, die deze maatschappij binden, die tot de fundamenten van haar bestaan behooren, in het recht niet tot uitdrukking behoeven te komen. Het beteekent niet minder dan dat men deze geestelijke waarden op grond van een verstandelijke-fictie, als die der juridische gelijkheid, ten prooi laat aan den invloed van iederen willekeurigen anderen geestelijken invloed. Of dit al vernietigend mocht werken op b.v. de eigen cultuur, of het den volksgeest mocht vergiftigen, het staatsche recht stak in zijn verstandelijke onbewogenheid geen of nauwelijks een beschermende hand uit. Het wortelde dan ook niet in de volksgemeenschap.

De wettelijke bescherming der geestelijke vrijheid was op deze wijze eigenlijk niet meer dan een sanctionneeren van geestelijke anarchie. De veelgeprezen verdraagzaamheid was in den grond een wettelijke fictie, die niet anders deed dan een praktijk van verregaande verdeeldheid en onverdraagzaamheid erkennen.

Zoo treffen wij de drie beginselen: individualisme, materialisme en rationalisme al terstond aan in de fundamenten van het staatsche recht. Niet alleen dat recht in al zijn geledingen, maar de geheele staatswerkzaamheid was ervan doortrokken om het even of het betreft cultureel-, sociaal- of economisch beleid, defensiepolitiek, koloniaal beheer, enz. Zie b.v. de wijze waarop men het vraagstuk der werkloosheid aanvatte.

Een werklooze is iemand, die geen werk kan vinden en geen andere middelen van bestaan heeft. Het is dus wenschelijk hem te helpen. Sommigen beweerden, dat men daartoe niet te snel moest overgaan, want een zeker percentage werkloozen bleef er, ook onder “gezonde” economische verhoudingen, altijd bestaan; als zoodanig was dus het verschijnsel der werkloosheid niet zonder meer verontrustend (behoudens dan voor de slachtoffers zelf). Het aantal werkloozen werd echter wel verontrustend, zelfs voor den liberalen econoom. Hulp was dus noodzakelijk. Wat mist de werklooze? Werk natuurlijk. Doch werk is slechts een middel om geld te verkrijgen, en werkkracht, waarnaar geen vraag bestaat, levert geen geld op. Het levensonderhoud wordt niet met “waardeloos” werk verdiend, doch moet tenslotte met geld worden gekocht. Geld had de werklooze dus noodig en hij kreeg geld. In sommige gevallen zelfs niet weinig in verhouding tot de werkenden. Om hem echter onder controle te houden en hem te behoeden voor renteniers-aspiraties, liet men hem stempelen.

Dat was practisch. Zwakke broeders, doch goede rekenaars, die becijferden, dat zij met werken eigenlijk maar weinig meer verdienden dan met stempelen, gaven daarom de voorkeur aan den dagelijkschen gang naar het stempellokaal. Dat was afkeurenswaardig, karakterloos, zoo zei men, doch daar bleef het bij. Voor een liberalen econoom eigenlijk nog wel te verantwoorden. Hij zou b.v. kunnen beweren, dat volgens zijn beginselen de koopkrachtige vraag naar arbeiders en daarmede de loonen zouden stijgen, indien er door vrijwillig stempelen te veel arbeidskracht uit de markt werd genomen. Dan zou de concurrentie tusschen arbeidsmarkt en stempellokaal “in het vrije spel der economische krachten” automatisch wel zijn oplossing vinden!

Aan het stijgen en aan de duurzaamheid der werkloosheid verbond men voorshands geen andere dan een financieele consequentie: de budgetten der steunuitkeeringen stegen.

Dat er intusschen arbeiders waren, die jarenlang werkloos bleven, dat er jonge menschen na beëindiging van hun leertijd het leven in moesten gaan als leegloopende nietsnutten, dat geschoolde werklooze arbeiders hun vakkennis verloren, kortom dat de werkloosheid een demoraliseerende volkskanker was, besefte men nauwelijks of beschouwde het als een

onvermijdelijk kwaad. Men deed er althans niets aan; een minister-president beweerde zelfs met zooveel woorden, dat men het werkloosheidsvraagstuk vooral niet moest overdrijven!

Totdat men tenslotte de stemmen, die reeds lang vergeefs hadden geroepen, dat de werkloozen niet in de eerste plaats geld, doch werk noodig hadden, niet langer kon negeeren. Werk, hoe kwam de Staat zoo maar aan werk en dan, wat voor werk? Daarover waren de meeningen verdeeld.

Over een ding was men het echter eens, het werk, dat men aan de werkloozen gaf, moest economisch verantwoord zijn, het mocht geen concurrentie aandoen aan bestaande bedrijven of ondernemingen!

Ziedaar het criterium, dat de liberale Staat zich stelde. Het is typeerend, want de belangen van het economisch individualisme werden hier bewust hooger gesteld dan de geestelijke gezondheid en het levensgeluk van duizenden. En de werkverschaffing gaf aan de werkloozen "de economisch verantwoorde" arbeid. Men zag hen terreinen afgraven met de schop en zandkarretjes over kilometers verplaatsen met de hand, waar anders graafmachine en smalspoortractie of vrachtauto zouden zijn ingezet. Zeker, lichamelijk gezien was het beter dan leegloopen.

Het ging er echter niet in de eerste plaats om den werklooze, die nu eenmaal toch werd betaald, wat lichaamsbeweging te geven. Waar het om ging, den man te behoeden voor een geestelijk minderwaardigheidscomplex, dat zag men blijkbaar niet. En in dat opzicht was het gekozen middel zoo mogelijk nog erger dan de kwaal, want door den werklooze onvolwaardigen arbeid voor te zetten, moest hij zich wel gaan voelen als een onvolwaardig, een overbodig lid der maatschappij.

Ook dat heeft men later niet ontkend. Er werd weliswaar wat gedokterd aan die kwaal, doch men heeft nimmer ingezien, laat staan erkend, dat het hier een vraagstuk betrof van hoogste sociale rechtvaardigheid en van primordiaal gemeenschapsbelang, waartegenover alle verstandelijk gebazel over en geknutsel met economische verantwoording in het niet behoorde te verzinken. En dat was toch duidelijk voor een ieder die met een onbevangen oordeel op het vraagstuk toetrad. Aldus oordeelde ook het natuurlijke sociale rechtsgevoel van het onbedorven volk, dat de rationalistische drogredenen niet vermocht te volgen en dat daarom slechts voelde het schrijnende sociale onrecht. Zoo zien wij ook hier hoe de drie elementen, die de lezer ook in dit voorbeeld gemakkelijk zal herkennen, den Staat plaatsen tegenover het natuurlijk sociaal rechtsbewustzijn van het volk.

Merkwaardig is, dat naast dit onverschillige materialisme, dat het economisch individualisme kenmerkt, de bescherming van de individueele vrijheid tot hare rechtvaardiging niet zelden steun zocht bij beginselen en leuzen, die getuigen van een overdreven, soms ziekelijk humanisme. Met name op het terrein van het strafrecht trof men zulks aan.

"Beter tien misdadigers in vrijheid dan één onschuldige in de gevangenis" luidde een bekend beginsel, dat in de strafrechtwetenschap zijn weg had gevonden.

Reeds door de tegenstelling in deze zegswijze wordt het onschuldige individu in het middelpunt van het voorstellingsvermogen geplaatst, daarmede een psychisch gunstige atmosfeer scheppend, die het concentreeren van de bescherming op dat individu reeds als een noodzakelijkheid suggereert.

Nu behoeft het uiteraard geen betoog, dat een onschuldige niet in de gevangenis thuis behoort en dat dit doel het geven van zekere waarborgen rechtvaardigt. Doch dat een dergelijk doel desnoods moet worden gekocht tegen het onheil, dat een tienvoudig aantal vrijloopende misdadigers kan aanstichten, valt niet aanstonds in te zien. Niet alleen kunnen deze lieden tallooze toch ook onschuldige medeburgers benadeelen, wellicht zelfs naar het leven staan, doch zij kunnen zelfs de belangen der volksgemeenschap als zoodanig schaden.

Of dit laatste ook werd beseft door allen, die dit beginsel zoo grif onderschreven, mag worden betwijfeld, doch zeker is het, dat het besef daarvan minstens tot de erkenning moet leiden, dat een dergelijk conflict niet, zooals de bewuste zegswijze leert, a priori en algemeen ten nadeele van de volksgemeenschap mag worden beslecht.

Niettemin werd dit individualistisch beginsel als een der grondslagen van het strafprocesrecht erkend en heeft het ook kennelijk zijn stempel daarop gedrukt, getuige de vele beschermende formeele bepalingen, welke den persoon van verdachte omgaven.

Afgezien van het voorgaande ligt er echter in het geheele beginsel een hinderlijke onnatuurlijkheid en wel deze, dat het uitgaat van een uitzondering. Want zelfs bij een middelmatige rechtspraak en een middelmatig recht zal het veroordeelen van een onschuldige geen regel doch uitzondering zijn.

Wij laten daarbij nog maar buiten beschouwing de beteekenis van den actieven plicht, die in dit verband de onschuldige heeft om ook den schijn te vermijden. Op een dergelijke uitzondering nu construeerde men een beginsel, dat aan een geheelen tak van recht ten grondslag werd gelegd. Dat is principieel onjuist en dat blijkt al terstond bij de eerste vraag, die men zich hier moet stellen, n.1.: wat is het onmiddellijke doel van het strafrecht? Het onmiddellijke doel van het strafrecht nu, is natuurlijk niet: het vermijden dat onschuldigen worden veroordeeld, doch te zorgen dat de schuldigen worden gestraft. Zoo is ook het doel, waartoe een spoorwegonderneming wordt opgericht, het tot stand brengen van een verbinding en niet het vermijden van spoorwegongelukken. Als men het laatste als doel voorop zou stellen, dan ware dat volledig te bereiken door geen treinen te laten rijden.

Aldus stelde het staatsche strafrecht, geleid door een overdreven individualisme, hier een onjuiste praemisse, die leidde tot het kiezen van een onjuist uitgangspunt. De symptomen daarvan zijn dan ook onmiskenbaar in de uitwerking van dat recht terug te vinden. In het bijzonder het strafprocesrecht is een constructie, waarbij men zich in het bijzonder het vrijwaren van den onschuldige voor oogen stelde.

“Geen straf zonder voorafgaande wettelijke strafbepaling”, leert een stelling, die nauw met het voorgaande verband houdt. Ook hier wordt het individueele belang op den voorgrond geplaatst. Want indien de laakbare of misdadige handeling niet strafbaar werd gesteld, draagt de gemeenschap de schade. In concreto bepaalt de wet de strafbaarheid, niet het gemeenschapsbelang. Ook al zou dat belang onweerlegbaar bestraffing van den schuldige eischen, de rechter mag niet straffen, want de wet noemt het feit niet als strafbaar feit. Dat is dan een leemte in de wetgeving, die moet worden aangevuld of herzien, zal men opmerken. Inderdaad, doch men aanvaardt dan ook, dat in concreto het kwaad straffeloos werd gesticht. En dat is een leemte in de rechtsopvatting, hetgeen veel gewichtiger is.

Want het gezonde rechtsbewustzijn eischt betraffing van het kwaad. De gemeenschap is er niet als proefkonijn voor de deugdelijkheid van de wet, doch de wet heeft de gemeenschap te dienen, hetgeen in het vorengenoemde geval principieel niet geschiedde.

Hetzelfde gevolg ziet men nog duidelijker bij het wettelijk formalisme, waartoe de overdreven bezorgdheid voor het individu heeft gevoerd. De domineerende positie welke aan de letter van tenlastelegging en dagvaarding in ons procesrecht is ingeruimd, levert er een sprekend bewijs van.

Het is niet aanvaardbaar, dat levende belangen moeten wijken voor een foutieve letter, die den rechter in concreto tot vrijspraak of ontslag van rechtsvervolging van een in wezen strafbaren verdachte kan dwingen. Ook hier komt het gezonde rechtsbewustzijn in opstand tegen een starren regel, die een vormfout, een omissie of vergissing van den openbaren aanklager blindelings verhaalt op het algemeen belang.

Hier is het ook zonneklaar, dat niet de bestraffing van den schuldige, doch de bescherming van het individu op den voorgrond treedt en dat nog wel in een vorm, die in het onderhavige geval niet anders is dan een volmaakt ongemotiveerde en onrechtvaardige bevoordeeling van een schuldig sujet.

Want indien men den schuldige werkelijk wil treffen, wat ligt dan meer voor de hand dan den rechter de bevoegdheid te verleenen een dergelijken lapsus van den aanklager te corrigeeren, indien de feiten zulks rechtvaardigen? Zeker, rechter en openbaar ministerie hebben in het proces een afzonderlijke taak en dat heeft ook een begrijpelijken grond.

Zij staan echter niet naast elkaar, elk in een afgesloten sfeer, waarbinnen ieder voor zich zijn eigen rol speelt. Juist dan krijgt men de mechanische constructie, waarin het gebruikelijke proces is verstard en waarbij de werkzaamheid van den rechter feitelijk wordt beheerscht door de tenlastelegging, inzooverre deze het onderwerp van ‘s rechters oordeel bepaalt. De tenlastelegging is echter slechts middel om te geraken tot het doel, t.w. de bestraffing van den schuldige, zooals het belang van de gemeenschap dat eischt.

Dat doel vormt de taak van het gerechtelijk organisme, waarin rechter en aanklager hun functies als samenwerkende organen vervullen. Het formalisme leidt echter tot het mechaniseeren van het proces en draagt ertoe bij het aanzien en de autoriteit van het recht te ondergraven.

Dit verschijnsel houdt weer nauw verband met de rationalistische rechtsopvatting, die het recht als een zuiver verstandelijk denkproduct construeert en het niet ontleent aan het wezen der volksgemeenschap. Omdat zulk een recht dus niet wortelt in het volksche rechtsbewustzijn, mist het ook de autoriteit en het aanzien, die het als volksch recht, dus als de uitdrukking van natuurlijk erkende waarden, voor dat bewustzijn zou hebben. Want alleen als natuurlijk erkende waarde kan het recht waarlijk levend recht zijn, d.w.z. kan het worden beleefd als zijnde het rechte en daaraan zijn autoriteit als zoodanig ontleenen.

Mist het recht deze autoriteit, dan is het niet meer dan een complex van afzonderlijke rechtsregels, welker beteekenis slechts zal worden bepaald door de practische waarde, die aan elk hunner afzonderlijk als meer of minder goed regelend voorschrift kan worden toegekend. Zoolang een dergelijke regel zich op zuiver technisch terrein beweegt, zooals b.v. een

verkeersregel, spreekt het bezwaar tegen een dergelijke waardebepaling niet zoo zeer. Des te meer echter op het terrein, waar de volksche waarden liggen.

Immers in beide gevallen wordt een inbreuk op den regel niet meer gevoeld als een inbreuk op een onderdeel van het geheel, dus tevens op het aanzien en de autoriteit, die het geheele recht, als levend recht zou moeten bezitten. In het laatste geval echter wordt de inbreuk bovendien niet meer gevoeld als een rechtstreeksche aantasting van die waarden, waaraan het recht zijn aanzien en autoriteit zou moeten ontleenen.

Het ontbreken van de dragende kracht der volksche waarden berooft het recht niet alleen van een natuurlijke autoriteit, doch tevens van het bindmiddel, dat de tallooze concrete rechtsvoorschriften tot een geheel samenvoegt. Dit bindmiddel is de volksche geest van het recht, die het geheel beheerscht en dus niet alleen in de concrete rechtsvoorschriften tot uitdrukking komt, maar die eveneens in de daartusschen liggende lacunes en grensgebieden aangeeft wat het rechte is. Ook het ontbreken van de volksche waarden als bindmiddel doet het recht in losse regels uiteenvallen.

Voegt men bij dit alles nog de geraffineerde verstandelijke rechtstechniek, die al spoedig het bevattingsvermogen van den ongeschoolden leek te boven ging, dan behoeft het geen verwondering, dat er een gapende kloof lag tusschen het recht en het rechtsbewustzijn van het volk — buitendien nog een

verwaarloosd rechtsbewustzijn, dat vervreemdde van de volksche waarden.

Het resultaat was dan ook, dat men het recht inderdaad zag als een aantal losse regels, die, al naar het uitkwam, een hinderpaal of wel een springplank vormden op den weg, die voerde naar de verwezenlijking van het individueele eigenbelang. Daarvan was weer het onmiddellijk gevolg, dat men trachtte zich van de springplank te bedienen dan wel tusschen de klippen door te zeilen. Vooral in het laatste geval ging het er slechts om niet in botsing te komen, op welke wijze deed niet ter zake. Het bloote feit, dat de botsing was uitgebleven, strekte al tot bewijs, dat men den "rechten" weg bewandelde en aanspraak op den naam van eerzaam burger mocht doen gelden.

Dat een dergelijke opvatting een aanfluiting was van werkelijk rechtsbewustzijn, dat zij bovendien een sloopend vergif voor dat rechtsbewustzijn vormde, behoeft wel nauwelijks toelichting.

Een notoir internationaal oplichter als de jood Barmat kon in ons land niet alleen geruimen tijd zijn obscure praktijken ongestoord uitoefenen — hetgeen vrijwel een publiek geheim was — doch het bleek zelfs mogelijk, dat hij een eisch tot schadevergoeding wegens aantasting van "eer en goeden naam" indiende tegen een Nederlandsch dagblad, dat dezen misbruiker der gastvrijheid als ongewenscht vreemdeling signaleerde. De rechter in eersten aanleg wees den eisch toe! Een rol van beteekenis in de bovengeschetste verhoudingen speelde het instituut van den pleiter. De pleiter ontwikkelde zich namelijk tot een specialist in het vinden van den weg door de mazen van de wet. Hij betrad de rechtszaal met het vooropgestelde doel zijn cliënt, ongeacht het feit of deze het recht meer of minder, dan wel in het geheel niet aan zijn zijde had, voorbij de wettelijke klippen te voeren naar de verwezenlijking van het eigenbelang. Deze werkzaamheid werd een zuiver technische aangelegenheid, die slechts door doelmatigheid werd beheerscht. Een vlammend appèl aan het rechtsbewustzijn en een minderwaardig chicaneus verweer vonden in het pleidooi hun plaats al naar gelang de

doelmatigheid het met zich bracht, want aan het zedelijk gehalte van het pleidooi werden geen eischen gesteld. De pleiter, die in het voorbrengen van een groot aantal geprepareerde getuigen a décharge een werkzaam middel zag, was daarin volkomen vrij. “Wij spreken in het parket niet voor niets van het systeem X”, liet de procureur van een gerechtshof zich eens ontvallen tegenover den raadsman X, die ervoor bekend stond van dergelijke praktijken een gewoonte te maken. Niettemin stond de rechtzaal voor een dergelijk individu open.

Dat het instituut van den pleiter door deze ontwikkeling geheel misvormd werd, zegt het gevoel reeds. De verdediger is evenals de rechter en de aanklager een orgaan in het gerechtelijk organisme. Zijn functie als zoodanig moet dus ook zijn gebonden aan het doel, naar welks verwezenlijking het geheele organisme dient te streven, te weten: de rechtvaardige bestraffing van den schuldigen verdachte. Daartoe behooren aanklager en verdediger, ieder op zijn wijze bij te dragen en wel de aanklager optredende voor de gelaedeerde volksgemeenschap, de verdediger optredende voor den verdachte, die steun behoeft omdat hij het recht technisch niet weet te hanteeren. De aanklager waakt inzonderheid over de belangen der gemeenschap en zal dus vooral wijzen op de feiten, die naar zijn inzicht de bestraffing eischen; de verdediger waakt inzonderheid over het belang van den verdachte en zal dus vooral de feiten naar voren brengen, die naar zijn inzicht de bestraffing behooren te beperken of uit te sluiten. Beiden echter moeten hun taak vervullen met het te bereiken eindresultaat, te weten het rechtvaardige vonnis, voor oogen. De aanklager waarschuwt als het ware den rechter tegen een te lichte bestraffing, de verdediger tegen een te zware straf. Zoomin echter als het de taak van den aanklager is verdachten zoo mogelijk maar in de gevangenis te brengen, is het de taak van den verdediger verdachten zoo mogelijk maar daarbuiten te houden.

Slechts de schuldige verdachte verdient bestraffing en de onschuldige beklaagde heeft recht op vrijspraak. Ieder voelt den bewusten eisch tot bestraffing van een onschuldige als onzedelijk, het bewuste pleidooi voor vrijspraak van een schuldige is het niet minder. Slechts pathologisch humanisme en karakterloos rationalisme, vervreemd van het begrip der volksgemeenschap, waren in staat het eerste volmondig te beamen, daarentegen het laatste te billijken of te vergoelijken.

Droeg het rationalistische karakter van het staatsche recht, met zijn ingewikkelde techniek en zijn verfijnde, niet zelden vernuftige denkgangen, er al toe bij de rechtswetenschappelijke polemieken aan een zuiver verstandelijk plan te binden, de practische werkzaamheid van de pleitbezorgers leidde tot de verstandelijke acrobatie met rechtsregels, meer bekend onder den naam juristerij, die met de begrippen recht en rechtsbewustzijn hoegenaamd niets meer had uit te staan. Het kon dan ook niet anders of het volk moest het recht gaan beschouwen als de werkingssfeer van een soort rechtsgeleerden medicijnman,’die het wel bij het rechte eind zou hebben, doch wiens uitspraken men niet begreep en nog minder als recht bewust aanvoelde. Als het publiek vertrouwen stelde in de rechtsbedeeling, dan was dat een gevolg van vertrouwen in wetgever en rechter, doch zeker niet van de herhaalde gewaarwording, dat het gesproken recht inderdaad was de uitdrukking van datgene, wat innerlijk bewust als het rechte werd doorleefd, en dat niet incidenteel door een enkeling, doch algemeen door vele volksgenooten.

Rechterlijke betrouwbaarheid en technische doelmatigheid van de wet konden het staatsche recht hoogstens het prestige van practische geschiktheid verschaffen, doch nimmer de plaats inruimen, die het waarlijk volksche recht als een stuk eigen leven in het hart van het volk toekomt. Zoo valt het ook te verklaren, dat men het cerebraal gesol met het recht vrijwel

onbewogen aanzag en zich alleen maar opwond over vermeend of werkelijk onrecht, wanneer dat de eigen of aanverwante belangen raakte.

Een, ook in andere opzichten illustratief voorbeeld — één uit velen — geeft de “wilde-bussen” affaire. De overheid wenschte terecht of ten onrechte de voor de spoorwegen nadeelige concurrentie van vrije ongeregelde autobusdiensten uit te schakelen. Het daartoe uitgegeven voorschrift werd met steun van handige advocaten, die de reclame niet spaarden, op een redactiefout ontdoken, het voorschrift werd gecorrigeerd, weer ontdoken enz. Het publiek volgde geamuseerd dit juridisch geschermutsel, en beschouwde het als een sportief evenement, waarbij het zijn sympathie aan de zijde van de zwakste partij, i.c. de busondernemers, stelde.

In dit overigens onbeteekenende voorval ziet men duidelijk hoe lachwekkend formalisme en juridische letterdienarij het rechtsbegrip en het rechtsaanzien ten spot maken. Want de Staat, die de handhaving van wat hij als recht beschouwde, liet ontaarden in dergelijk ordinair gekrakeel, kon moeilijk aanspraak maken op respect, noch voor zichzelven, noch voor zijn recht.

En mocht hij de illusie koesteren, dat het door hem gestelde recht ook in het rechtsbewustzijn zijner onderdanen leefde, dan was het gehaspel met dat recht nog veel minder op zijn plaats. De letterdienarij werkt sloopend op het rechtsbewustzijn, want zij doodt den geest van het recht en miskent de beteekenis van dien geest. Zij is dan ook teeken van rechtsarmoede. Zij leidt tot een streven alle recht in de letter van de wet te willen vastleggen, te beginnen met de algemeene regels, daarna de uitzonderingen, die zich grootendeels in de praktijk eerst voordoen. Het resultaat is doorgaans een taal- en redekundig monstrum, dat voor een gewoon mensch onleesbaar, laat staan begrijpelijk is. Vooral in wetten en voorschriften, die door lagere staatsorganen worden gehanteerd, kan men dergelijke juridische Medusen aantreffen (zie b.v. de militaire pensioenwetten).

De beruchte bureaucratische starheid, die vaak terecht aan ambtenaren wordt verweten, is in niet geringe mate te wijten aan een slaafsche gebondenheid aan de letter der voorschriften, wat weer leidt tot een zich afsluiten voor het werkelijke leven.

Uiteraard is het een even zinloos als onbegonnen werk het leven in zijn veelzijdigheid en wisselvalligheid in doode voorschriften te willen vastleggen. Toch zijn er lieden en niet weinige, die zich aan zulk een onmogelijke doelstelling vastklampen.

Doet zich een geval voor, waarin naar de letter niet is voorzien, dan moet volgens hen het wettelijk voorschrift worden gewijzigd, aangevuld of uitgebreid. Het gevolg is, dat de geest van het voorschrift afsterft, want bij de practische toepassing wordt het concrete geval beoordeeld naar de letter van het voorschrift en niet naar de strekking van de regeling. Dit leidt tot beslissingen, die voor het rechtsgevoel als schromelijk onbillijk aandoen en het dan ook niet zelden inderdaad zijn.

Een ander euvel, dat wij hier terloops ter sprake brengen en dat met het voorgaande in nauw verband staat, is, dat het vasthouden aan de letter maar al te vaak voortkomt uit den vrees voor het nemen van een zelfstandige beslissing in den geest van wet of voorschrift. Het is de vlucht uit de levende verantwoordelijkheid, die zich verschuilt achter de doode letter. Worden de wetsvoorschriften met een dergelijke mentaliteit gehanteerd en dat was een algemeene

democratische kwaal, dan drukt men het rechtsgevoel bewust op een tweede plan, zoo niet in een hoek.

Een figuur, die bijzonder in het gedrang komt door de dictatuur van het formalisme en door een straffe gebondenheid aan de letter van de wet, is de rechter.

Een rechter is geen wetsdienaar, zelfs geen staatsdienaar.

Hij dient de volksgemeenschap en wel door recht te spreken. Dit en niets anders mag de taak van den rechter bepalen. Recht in den zin van het rechte, is alle menschelijk handelen, dat de levenswaarden der volksgemeenschap in stand houdt.

Onrecht is alle menschelijke inbreuk op die waarden. Rechtspreken is vaststellen, wat in een bepaald geval het rechte is. Daartoe is een diepgaande kennis van deze waarden en van het leven der volksgemeenschap dus onontbeerlijk.

De wet strekt daarbij den rechter tot bindend richtsnoer, inzooverre zij voorschrijft op welke wijze de instandhouding der volksche waarden op de verschillende gebieden van het gemeenschapsleven geschiedt en welke bevoegdheden en middelen den rechter ten dienste staan ter voorziening in de voor die instandhouding benoodigde rechtsbescherming. De wet is voor den rechter niet wat de stok voor een blinde of de kruk voor een kreupele is, doch zij is het spoor, dat voert naar het doel; het behoud der volksche waarden. Dat moet den rechter steeds voor oogen staan. Alleen dan zal hij nimmer de richting verliezen, indien het spoor soms vaag of wellicht onderbroken is, want steeds zal voor hem het doel als een onvergankelijk baken hoog boven den horizon oprijzen.

Dat is het wezen der volksche rechtspraak.

Zooals wij zagen ruimde het staatsche strafrecht een ruime plaats in aan de bescherming van het individu. Zoo kwam dit individualisme o.a. duidelijk tot uiting in het strafprocesrecht met zijn vormvoorschriften en bepalingen, die den verdachte tegen willekeur beoogden te behoeden. Een en ander uiteraard ten koste van de positie van den rechter, voor wien deze vormvoorschriften en bepalingen even zoovele beper- kingen in zijn rechterlijke oordeels- en handelingsvrijheid vertegenwoordigden.

Wanneer men het wetboek van strafvordering onbevangen, d.w.z. los van de gebruikelijke liberaal-humanistische beginselenpotpourri, doorleest, dan weet men soms niet wat de wetgever nu wel belangrijker achtte: het beschermen van de gemeenschap tegen den misdadiger, dan wel het beschermen van den verdachte tegen den rechter. Men krijgt soms waarlijk den indruk, dat een rechter een dom en gevaarlijk mensch is, wien een gepast wantrouwen ambtshalve toekomt en dat het daarom noodig is gebleken zoodanige wetten op te stellen, dat zelfs een magistraat van twijfelachtige hoedanigheden toch nog een dragelijk oordeel moet vellen en in allen gevalle den verdachte zoo weinig mogelijk kan dupeeren.

Wij overdreven om de tendens sterker te doen uitkomen, want die tendens ligt onmiskenbaar in de wet opgesloten.

Het humane individualisme, zich uitend in de overdreven bezorgdheid voor den persoon van den verdachte, leidde hier tot, wat men moeilijk anders kan noemen dan wantrouwen tegenover den rechter. Door dit wantrouwen tot een der grondslagen van de strafwetgeving te

maken, moest men dezelfde fout begaan, die wij reeds eerder signaleerden, n.1. het uitgaan van een verkeerde praemisse. Als er sprake is van wantrouwen, dan moet dat niet zijn gericht op degenen, die achter de groene tafel zetelen, doch hoogstens op den man, die ervoor zit. Afgezien echter daarvan is het een averechtsche probleemstelling, die de rechterlijke dwaling en de mogelijke ondeugdzaamheid van den rechter tot uitgangspunt kiest. Dat zijn weer uitzonderingen, behooren het althans te zijn.

Een rechter is een man, die moet uitmunten door bekwaamheid en rechtschapenheid en niet een willekeurling met een juridisch diploma, dat behoeft toch wel nauwelijks betoog.

Welk een maatschappij, die zich in al haar leven en streven op den grondslag van de menschelijke onbekwaamheid en onbetrouwbaarheid zou moeten stellen!

Het merkwaardigste van het onderhavige geval is echter, dat deze wetgeving betrekking had op een rechterskorps, dat sinds jaar en dag zijn goeden naam in den lande met eere droeg, zonder dat men er ook maar naar taalde den rechter ook in de wet een eervoller positie te verschaffen.

Men moet de oorzaken dan ook dieper zoeken en doet men dat, dan staat men terstond weer midden in de rationalistische wereldbeschouwing van het liberalisme.

Het wantrouwen tegenover den rechtersfiguur is in den grond niet anders dan een der vele uitingen van de vrees voor de persoonlijke machtsuitoefening, het is de psychose van het liberalisme, dat in ziekelijk verstandelijke abstractie alle openbare persoonlijke macht met willekeur identificeert.

Paradoxaal, bovendien omdat de andere, materialistische pool van het liberalisme het menschdom wel heeft gedwongen zich te krommen onder de meedoogenlooze dictatuur van de “onpersoonlijke” economische machtsvorming. Alleen een ”verstandelijk” humanisme, even tegenstrijdig als onwaarachtig, vermocht een dergelijken toestand te billijken onder het valsche mom van de fictieve economische vrijheid voor allen. Dit punt is hier echter niet aan de orde.

De vrees voor willekeur ging hand in hand met de staatkundige theorieën, die alle gezag binnen het staatsverband tot onpersoonlijke waarden herleidden. Zij erkenden niet de waarde van een gezag, dat van een ware persoonlijkheid uitgaat en daarmede miskenden zij de beteekenis van de persoonlijkheid als zoodanig. Persoonlijkheid was gelijk willekeur en daarom zocht men ook de oorsprong van het “ware” gezag in allerlei onpersoonlijke abstracties. Men lette uitsluitend op de zuiver subjectieve “ongebonden” zijde van het individu. Ongebonden in dien zin, dat het de mogelijkheid heeft tegenover de gemeenschap en tegenover zijn medemensch te handelen volgens zuiver persoonlijke drijfveeren en belangen.

De andere zijde van het individu zag men echter volkomen over het hoofd. Die zijde is de bloedgebondenheid aan de volksgemeenschap en die nu voert niet tot karakterlooze willekeurigheid, doch tot een handelen, beheerscht en gedreven door de geestelijke waarden, die bloedeigen zijn, niet alleen aan het betrokken individu, doch aan de geheele bloedverbonden gemeenschap. Dergelijk handelen kan zich dan ook niet tot de gemeenschap verhouden als het louter willekeurige, d.w.z. negatief, neutraal of positief, al naar gelang het uitkomt, doch bepaaldelijk als het positieve. En daarin ligt de — nog wel natuurlijke — waarborg, die het rationalisme in zijn strijd tegen de willekeur nimmer heeft kunnen

construeeren, ondanks, of beter juist tengevolge van de duizend verstandelijke bochten, waarin het zich kronkelde. Het heeft er nimmer aan gedacht, dat de ware persoonlijkheid, dat is hij die de bloedgebonden waarden der volksgemeenschap in de hoogste mate in zijn persoon vereenigt, de natuurlijke leider van die gemeenschap moet zijn. Een dergelijk leider draagt de door het liberalisme zoo vurig begeerde waarborgen van nature in zich. Hij behoeft daartoe niet het beknibbel en de vingerkijkerij van parlementaire dwergen. Want voor allen herkenbaar en door allen erkend als verpersoonlijking van de volksche eenheid, gaat hij voor, aan de spits van het volk, waaruit hij als de van nature aangewezen leider naar voren trad en daarom ook door allen in vertrouwen wordt gevolgd. Een dergelijke groote figuur was echter voor de parlementaire democratie niet minder dan een nachtmerrie, want voor haar kan hij niet anders zijn dan de willekeur in reuzengedaante.

Het staatsche recht kende daarom geen persoonlijkheden, maar slechts uitvoerders der wet. In de wet lag het gezag, niet in de persoonlijkheid. De wet kende bevoegdheden toe en bepaalde waar noodig hoe deze door den aangewezen drager dienden te worden uitgeoefend.

Zoo was het ook met den rechter. “Hij moet volgens de wet rechtspreken; hij mag in geen geval de innerlijke waarde of billijkheid der wet beoordeelen” schrijft artikelen van wet A.B. voor. Een dergelijk oordeel zou immers de poorten der willekeur wijd open zetten, zoo vreesde men.

Bij dieper doordenken blijkt die vrees niettemin gegrond; er schuilt een kern van waarheid in, welke het geheele systeem aan de kaak stelt. Wat immers kan wel de oorzaak van willekeur zijn, indien de rechter, als rechter wel te verstaan, de innerlijke waarde der wet zou gaan beoordeelen of recht zou spreken aan de hand van wetten, die hem niet aan tallooze formaliteiten en beperkingen binden? Die oorzaak kan geen andere zijn dan dat de innerlijke waarde der wet geen stabiele, algemeen erkende waarde is en dat er ook geen vaste, algemeen erkende waarden bestaan, die den rechter bij “stilzwijgen, duisternis of onvolledigheid der wet” tot richtsnoer moeten strekken. Immers slechts bij ontstentenis van zulke waarden gaat de eenheid van rechtspraak verloren in de veelheid van subjectieve waarde-oordeelen der verschillende magistraten.

Dergelijke vaste waarden bezat de liberale maatschappij echter niet. Wat zou men immers als zoodanig willen noemen? Vrijheid, gelijkheid en broederschap? Vrijheid zonder meer is als ongebondenheid geen maatstaf; gelijkheid behoeft als derivatieve waarde zelf een waardegever; broederschap is een abstractie van een bijzondere biologische verhouding, die zich niet laat generaliseeren. Als waardemeters voor de levende werkelijkheid is dit drietal niet bepaald gelukkig te noemen.

De wet verwees den rechter — en dat in den loop der jaren in toenemende mate — soms naar “billijkheid”, “goede trouw”, beheer als van “een goed huisvader” e.d. Dat gaf den rechter in het concrete geval wel meer vrijheid, die hij overigens eveneens noodig had bij “stilzwijgen, duisternis of onvolledigheid der wet”, aangezien rechtsweigering niet werd toegelaten.

De betrokken begrippen zijn echter geen originaire waarden, zij verwijzen naar andere in de gemeenschap levende waarden, die bepalen wat billijk is, wat goede trouw omvat, enz.

Welke waarden zijn dat echter? De genoemde begrippen als billijkheid e.d., stammend uit het Romeinsche recht, vonden hun oorsprong in Romeinsche economische rechtsbetrekkingen.

Zij vonden uiteraard ook in de overeenkomstige relaties bij andere volkeren wel een zeker aequivalent, doch dit moet men in beginsel zien als een technische overeenkomst, niet als een gevolg van identiteit der innerlijke waarden.

Want deze innerlijke waarden zijn rasgebonden waarden.

Het verschil in rasgebonden waarden maakt de Romeinsche “res publica” wezensverschillend van de Germaansche volksgemeenschap.

Zoo moet de Romeinsche “aequitas” op andere grondwaarden wortelen dan de Germaansche billijkheid, ook al zijn beide begripmatig verwant en van gelijke orde. De Romeinsche “bona fides”, die, vertaald, als goede trouw werd overgenomen, is niet gelijk aan het Germaansche trouwbegrip. Dit laatste is veel strakker en eerlijker, het doet het “goede” in “goede trouw” als een pleonasme of als een verzwakking van het algemeene begrip trouw aanvoelen. Nog sterker spreekt het verschil als men de positie van den Romeinschen “pater familias” met den Germaanschen “huisvader” vergelijkt. Beider positie ging van zeer afwijkende grondwaarden uit.

Men kan de betrokken begrippen dan ook niet klakkeloos overnemen zonder de grondwaarden te miskennen. Het oorspronkelijke Germaansche recht is dan ook niet zelden door de overname van Romeinschrechtelijke normen m het gedrang geraakt.

Het latere staatsche recht bekommerde zich om bloedgebonden waarden even weinig als om het mannetje in de maan. Of er nu destijds met de overname van Romeinschrechtelijke normen tevens de bijbehoorende grondwaarden werden ingevoerd, of daarbij Germaansche waarden al of niet (opzettelijk!) in de verdrukking waren gebracht, dat alles had hoogstens rechtshistorische beteekenis.

Komen de oorspronkelijke volksche waarden in recht en rechtspraak tot uitdrukking, dan is zulks bloot toeval. Dat kan b.v. het geval zijn indien het recht naar gewoonte, plaatselijk gebruik e.d. verwijst. Kan, want dan rekent de rechter met de gewoonten en gebruiken, zooals hij die naar plaats en tijd aantreft, d.w.z. zonder acht te slaan op het feit of de betrokken gewoonte al dan niet een zuivere uitdrukking is van een volksche waarde. Is dat niet het geval, dan wordt de mogelijke invloed van een “vreemde smet” dus zonder meer overgenomen.

Bij de bovengenoemde begrippen als billijkheid, goede trouw e.d., vindt men dezelfde mogelijkheden. In de staatsche wetten komen zij voor als technisch-juridische vormen, die door den rechter moeten worden gevuld. Hoe de rechter dat moet doen, waar hij den noodigen inhoud aan moet ontkenen, daarvoor geeft de wet geen algemeene regels. De strekking van de concrete wetsvoorschriften is echter, dat de rechter bij het dagelijksch leven te rade gaat. Hij put dan rechtstreeks uit de practische normen of gebruiken, die dat leven te zien geeft. Vooral in het strafrecht moest hij b.v. dikwijls redehjkheidseischen construeeren, als daar zijn: welke eischen mag men gelet op de ‘ontwikkeling van den verdachte, redelijkerwijze aan zijn gedrag stellen; wat had hij kunnen weten wat had hij moeten weten en hoe had hij kunnen of moeten handelen; welke gedraging mag redelijk worden geacht, gezien de eischen, die de deelname aan het maatschappelijk verkeer stelt, enz. enz.

Of de rechter, bij het zoeken van een maatstaf ter beoordeeling van het concrete geval, daartoe nu een norm rechtstreeks uit het dagelijksch leven overneemt, dan wel een norm daaruit

abstraheert, grondslag van den gezochten maatstaf blijft de praktijk zooals de rechter die aantreft. De vraag of die praktijk wellicht het verbasterde product van een volksvreemden invloed is, speelt daarbij geen rol. De rechter kan en mag hier niet zuiverend optreden, want het staatsche recht en de wereldbeschouwing, waaruit het voortkwam, kennen en erkennen den maatstaf, die hier zou moeten worden aangelegd, i.c. de volksche grondwaarden, niet.

De rechter kan hoogstens trachten een zich ontwikkelende ongewenschte praktijk incidenteel te corrigeeren, doch wanneer deze niettemin doorzet, staat hij machteloos indien de wetgever niet krachtig ingrijpt. Zoo moest de rechter toezien en aanvaarden, dat de waarde van het fatsoensbegrip in het handelsverkeer gedurende de afgeloopen kwarteeuw zienderoogen daalde. Tegenover de immoreele ontwikkeling van de huurkoopovereenkomst stond hij onmachtig, zoolang de wetgever zelf passief bleef.

Moet hij, ingeval de wet er hem naar verwijst, aan een dergelijke gevestigde praktijk zijn normen ontleenen, dan sanctionneert hij eigenlijk het kwaad en brengt aldus het verwaarloosde en verbasterde rechtsbewustzijn van het volk verder in verwarring.

Hier ziet men duidelijk de gevaren van een recht, dat niet wortelt in de volksche waarden der gemeenschap, doch dat, steunend op volksvreemde of neutrale beginselen, van boven af wordt gegeven.

Wij wezen er reeds op hoe de macht van de wet en van zijn letter een uitvloeisel was van de abstracte machtsconstructies, die de uit eigen recht gezaghebbende persoonlijkheid beoogden uit te schakelen om daarvoor den met gezag bekleed en onpersoonlijken gezagsdrager, als staatsdienaar en uitvoerder van de staatswetten, in de. plaats te stellen. De humanistische bezorgdheid voor het individu, dat tegen de willekeur moest worden beschermd, vormde een der grondslagen van dit streven. Persoonlijkheid werd daarbij ten onrechte met willekeur geïdentificeerd. Practisch komt dit geheele streven neer op een omkeering van natuurlijke waarden. Want de bescherming van het zwakke, het zieke, het onvolwaardige, wordt hier georganiseerd tot een domineerende macht, ten koste van het sterke, het gezonde en het volwaardige.

De gezonde arbeider mocht geestelijk en lichamelijk in werkloosheid verkommeren, de krankzinnige genoot een kostbare verpleging.

Niet de inbreuk op een gezond gemeenschapsleven, doch de toerekeningsvatbaarheid van den geestelijk gebrekkigontwikkelden of ziekelijk-gestoorden misdadiger stond in het brandpunt der belangstelling. De rechter moest zich verweren om niet door den psychiater te worden verdrongen. De misdadiger is een zieke, de soldaat een moordenaar, dat waren de verbijsterende conclusies, waartoe verwarde humanistisch-pacifistische breinen kwamen.

De strafbaarheid van de schuld stond dikwijls in geen verhouding tot die van den opzet. De dronken man, die achter het stuur van een auto een aantal medeburgers dood reed, hoorde hoogstens negen maanden gevangenisstraf tegen zich eischen; daarentegen had de bedrijver van een vermogensdelict, als eenvoudige diefstal, met een maximum van vier jaren te rekenen.

In alle bovengenoemde voorbeelden voelt men een ongezonde bescherming van het individueele, een bevoordeeling van den krankzinnige, den misdadiger, den dronkaard.

De bescherming wordt hier gerechtvaardigd met een beroep op verontschuldigingsgronden, die men tengevolge van excessief individualisme overdrijft.

Verontschuldiging is een verdedigingsmiddel van het zwakke, het onvolwaardige. Het is een beroep op de eigen onmacht om zich te meten met het gezonde, volwaardige en derhalve aanspraak te mogen maken op een kleinere verantwoordelijkheid.

Erkent men deze aanspraak, dan is ook het zwakke, onvolwaardige in staat zich evenals het gezonde, volwaardige van zijn verantwoordelijkheid volledig te kwijten. In dit opzicht, maar dan ook alleen in dit opzicht, zijn beide op hetzelfde plan gebracht. Tot zoover behoeft er geen onrechtvaardigheid in het spel te komen.

Het individualisme echter, met zijn gelijkheidsbeginsel, zijn humanistischen inslag en zijn strijd tegen de “willekeur” van het sterke, volwaardige, leidde ertoe dat men in de volledige kwijting der verantwoordelijkheid ook de volstrekte gelijkwaardigheid van het middelmatige, zwakke, onvolwaardige aan het gezonde, volwaardige ging zien. Het prestatieverschil werd op den achtergrond gedrongen. “Ik heb immers mijn best gedaan” was het stopwoord van den zwakke, waarmede hij niet alleen wilde zeggen, dat zich hij van zijn verantwoordelijkheid had gekweten, doch dat hij daaraan ook zijn rechten ontleende en niet aan de waarde van de geleverde prestatie. De bescherming van den zwakke, juist tegen den volwaardige, bracht een maar al te gerêede erkenning van dit standpunt met zich. De gevolgen waren funest voor de gemeenschap. Want de miskenning van de waarde der prestatie maakte de baan vrij voor gemakzucht en halfslachtigheid.

Met de prestatie verloor ook de verantwoordelijkheid zijn belangrijksten waardemeter en daarmede zijn beteekenis. Het werd een formeel begrip, want men kreeg de gelegenheid zich zoo goedkoop mogelijk van zijn verantwoordelijkheid af te maken.

De strijd van de onpersoonlijke wet tegen de persoonlijkheid stimuleerde dit afbraakproces nog meer. Want in de persoonlijkheid trof men juist diengene, die van nature geschikt en bereid is de grootste verantwoordelijkheid te dragen, terwijl anderzijds de wet, het voorschrift en de letter de vrijplaatsen werden, waarheen voor de zwakken en karakterloozen een gemakkelijke vlucht uit de verantwoordelijkheid openstond.

Die vlucht uit de verantwoordelijkheid kenmerkte de liberale democratie van hoog tot laag: “De verantwoordelijkheid voor dezen betreurenswaardigen gang van zaken regardeert het beleid van mijn ambtsvoorganger”, repliceerde de minister; “het spijt mij, doch ik handel volgens de voorschriften”, verontschuldigde de ambtenaar zich; “ik had er geen “erg” in”, zei de man in de straat, die geen ambtsvoorgangers en geen voorschriften had.

In het jaar 1929 deed de Venezolaansche avonturier Urbina een overval op onze kleine, doch belangrijke bezitting Curacao, die slechts door 130 man militaire politie werd beschermd.

Men kent de geschiedenis. In het jaar 1933 voer H.M. pantserkruiser “De Zeven Provinciën” onder een muitende bemanning voor het oog van de wereld eenige dagen lang vrij door de Oostindische wateren. Men kent ook deze geschiedenis. Doch wat minder bekend is, althans weinig of niet werd

gerealiseerd, is, dat de verantwoordelijkheid voor een in niet geringe mate aan deze voorvallen schuldig staatsbeleid niet kon worden vastgesteld. Er bleek hier geen verantwoordelijk persoon te zijn.

De ministerraad was in deze gevallen niet aansprakelijk, omdat de verdediging der overzeesche gewesten niet tot een onderwerp van algemeen regeeringsbeleid werd gerekend!

In het eerste geval “mocht” de Minister van Defensie de verantwoordelijkheid afwijzen op grond van het feit, dat de landmacht in de overzeesche gewesten onder bevel van den Gouverneur van Curacao stond en dat derhalve zijn ambtgenoot van Koloniën in laatste ressort aansprakelijk was voor de totaal onvoldoende verdedigingsmiddelen in het betrokken gewest.

De Minister van Koloniën, die het onverkwikkelijke incident tenslotte in de Kamer verdedigde, verontschuldigde zich nauwelijks en beweerde zelfs, dat de regeering zich geenerlei verwijten behoefde te maken. Z.E. beriep zich erop, dat het ontbreken van marine-strijdkrachten in het bedoelde gebied hem reeds eerder een “onbehaaglijk gevoel” had bezorgd, doch er was dan ook een interdepartementale commissie benoemd, die het vraagstuk in studie had genomen, waaruit de waakzaamheid der regeering wel duidelijk bleek. (Zie Handelingen der Staten-Generaal 1928—1929 I, blz. 844 e.v.). De lezer vindt hierin een typisch voorbeeld van het “ik-heb-mijn- best-gedaan”, dus heb ik mij ongeacht de geleverde prestatie van mijn verantwoordelijkheid gekweten. De volksvertegenwoordiging nam genoegen met de verklaring. De Minister bleef, de Gouverneur van Curacao werd pro forma ontslagen en de commandant der eilandbezetting, de eenige man die werkelijk bij herhaling dringend had gewezen op de onvoldoende verdediging, kreeg eveneens pro forma 1 dag gevangenisstraf.

In het tweede geval interpelleerde de vredelievende socialist Albarda, die zich vooral bezorgd maakte over het feit of de bom, die een einde maakte aan de muiterij, al dan niet op bevel zonder voorafgaande waarschuwing was afgeworpen.

De Minister van Defensie was — anders dan ten aanzien van de Indische landmacht — met de marine in de Indische wateren verbonden door z.g. “administratieve betrekkingen”.

De gezagsverhoudingen op de vloot ressorteerden echter onder de verantwoordelijkheid van den Minister van Koloniën, omdat de vlootvoogd in Indië rechtstreeks ondergeschikt was aan den Gouverneur-Generaal. De muiterij zou dus onder de verantwoordelijkheid van den Minister van Koloniën moeten vallen. Dit departement was echter onvoldoende geoutilleerd (geen deskundig personeel) om te oordeelen over militair technische aangelegenheden! Derhalve trad de Minister van Defensie met de verdediging voor het forum, omdat ook in dit geval de ministerraad geen zaak van algemeen regeeringsbeleid zag. Men vroeg zich af, gelet op de ernst van het gebeuren, wat daarvoor dan eigenlijk wel het criterium was.

Hoe het zij, de Minister van Defensie antwoordde op de betrokken interpellatie in een halfslachtig betoog (zie Handelingen 1932—1933, II blz. 1920 e.v.), waarin hij zich eigenlijk toch weer verschool achter de regeering, die terzake een witboek zou uitgeven. De Kamer toonde zich weer bevredigd, verwierp de motie van orde-Albarda en daarbij bleef het.

Hoewel het hier toch ging om de stemming in en de betrouwbaarheid van onze geheele marine, werd er geen lid der regeering, geen ambtenaar verantwoordelijk gesteld, slechts de

rechtstreeks bij de muiterij betrokken marine-officieren moesten zich voor den strafrechter verantwoorden.

De afgevaardigde, die na het voorval-Curagao het pleidooi van den Minister van Koloniën in den Staten-Generaal “een cursus in defaitisme” had genoemd, was en bleef thans voorzitter van den ministerraad!

Deze voorbeelden, die men met vele anderen kan vervolgen, toonen aan hoe het met de verantwoordelijkheid stond. Men dekte zich op de wet, op het voorschrift, op zijn voorman, op zijn nevenman en niet in de laatste plaats op de meerderheid plus een.

Men kan zonder overdrijving zeggen, dat in den liberalen staat en het staatsche recht de verantwoordelijkheid was uitgeschakeld. De vlucht uit de verantwoordelijkheid werkte als een verstarrende aderverkalking in het geheele lichaam der parlementaire democratie, waaruit het leven langzaam maar zeker moest wijken. In den jongsten oorlog zijn de gevolgen van deze kwaal in alle liberale democratieën overduidelijk aan het licht getreden. Men kan de oeroude levenswaarden niet straffeloos veronachtzamen. Het leven, als gezonde natuur, oordeelt ten slotte naar de prestatie, naar de daad, niet naar een juridische verontschuldiging en dat oordeel is onverbiddelijk.

Alleen aan de hoogste prestatie valt ook de hoogste erkenning ten deel. En slechts hij is in staat tot de hoogste prestatie, die de hoogste verantwoordelijkheid kan en wil dragen. Dat is de sterke, de gezonde, de volwaardige. Door deze uit te schakelen ten bate van het zwakke, het zieke, het onvolwaardige, heeft men het graf voor de staatsche maatschappij gedolven.

De zwakke heeft als lid van de volksgemeenschap recht op bescherming, doch niet tegen maar door den sterke. De beste waarborg voor die bescherming ligt niet in de doode wet, die behoedt voor willekeur, doch vóór alles in het levende eerbewustzijn van den sterke, dat het zijn plicht is den zwakken volksgenoot te beschermen. Dat leert het bloedgebonden recht van het volksche rechtsbewustzijn.

In de bovenstaande practische voorbeelden vindt de belangstellende in de ontwikkeling van het moderne recht een algemeenen indruk van de draagwijdte der vraagstukken om welke het hier gaat en een grove oriënteering in de algemeene richting, waarin de gedachtengang, die voert van het staatsche — naar het volksche recht zich moejt bewegen.

Er is geen sprake van dat het hier’slechts zou gaan om een — zij het ook zeer ingrijpende — technische rechtswijziging, die zich tenslotte wel met de in het staatsche rechtsleven gebruikelijke juridische denk-outillage laat verwerken, zooals velen nog schijnen te meenen.

Het is geen technische kwestie, geen nieuw verstandelijk probleem, zooals het rationalisme er al zoovele zelfbewust aanpakte en niet zelden — het zij erkend — tot oplossing bracht.

De groote taak, die hier wacht, omvat niet minder dan de verwezenlijking van het volksche recht en het wekken en ontwikkelen van het verwaarloosde volksche rechtsbewustzijn. Daartoe is het noodzakelijk de grondwaarden der natuurlijke volksgemeenschap opnieuw te ontdekken en te beleven, dus niet slechts als een wetenschappelijk onderzoekend toeschouwer, doch als bewust lid van die gemeenschap zelve, dit is als volksgenoot.

Alleen dan kan men gewaar worden dat deze aloude grondwaarden in nieuwe gedaante moeten voeren tot een recht en een rechtsopvatting, wier oorsprong, grondslag en verwezenlijking wezens verschillend zijn van datgene, wat als het staatsche recht nog slechts een herinnering was aan levend recht, zooals een fraai bewerkt houten meubel nauwelijks nog de herinnering aan den levenden boom weet te wekken.

Slechts met dit inzicht gewapend kan men met vrucht het onderzoek beginnen dat de beginselen moet opleveren voor de toekomstige rechtsvorming en niet in de laatste plaats van de rechtsopvoeding.

W. P. J. A. VAN ROYEN

Van Royen, W.P.J.A. (1942). *Staatsch recht en volksch rechtsbewustzijn*. Utrecht: Nenasu.